

РЕЦЕНЗІЯ
на дисертаційну роботу Марченка Михайла Андрійовича
на тему: «Формування і розвиток юридичної категорії «гідність»
(порівняльно-правовий аспект)», представлену на здобуття ступеня
доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Тематика представленого до рецензування дисертаційного дослідження Марченка Михайла Андрійовича на тему: «Формування і розвиток юридичної категорії «гідність» (порівняльно-правовий аспект)» визначається високим ступенем актуальності, оскільки обумовлюється об'єктивними тенденціями трансформацій різноманітних аспектів державного життя в Україні як на рівні суспільного-політичного, так і військово-політичного розуміння концепції подальшого розвитку правової системи нашої держави в об'єктивних реаліях сьогодення, які характеризуються наявними та реальними загрозами для української державності, її демократичних інституцій та громадян.

Актуальність теми дисертаційного дослідження Марченка М.А. обумовлюється насамперед теоретичною і практичною значущістю проблемних організаційно-правових питань, пов'язаних з комплексним аналізом сучасних наукових поглядів стосовно такої юридичної категорії як «гідність», яка в межах сучасних правових реалій характеризується своєю багатоаспектністю та невичерпаністю через свій нематеріально-ціннісний еквівалент. Гідність є тотожним тому, що розуміється як благо або цінність, існування якої не обмежується рамками тільки правових реалій. Саме тому в умовах існуючих зовнішніх та внутрішніх загроз для України як держави, а також українського суспільства, яке є носієм певних нематеріальних цінностей, а саме: моральних, культурних, та духовних, які в тому чи іншому контексті пов'язані із самоідентифікацією людини як представника соціуму, особливої гостроти набуває проблема належного нормативно-правового забезпечення, реалізації та захисту невід'ємних від особи-носія благ, що не мають матеріального вираження, проте є вкрай важливими для людини не лише як суб'єкта правовідносин, але й як біопсихосоціальної цінності.

Основним вектором дослідження є багатовимірність юридичної категорії «гідність», яка за своїм визначенням, є всеохоплюючою тому, що вона є вихідним положенням для інших складових компонентів будь-якої правової системи в межах розвинених демократичних країн, у тому числі тих нормативно-правових положень, які гарантують та забезпечують природні права людини. Водночас, дещо усталені підходи до розуміння внутрішньої наповненості такої юридичної категорії як гідність, сформовані під впливом різних суспільно-політичних подій у минулому, обумовлюють проведення комплексного порівняльно-правового дослідження існуючих наукових підходів та інтерпретацій, з метою вироблення актуальних пропозицій, адекватних сьогоднішнім правовим реаліям.

Потрібно погодитися з думкою дисертанта про те, що сучасні наукові підходи до тлумачення гідності людини розкривають далеко не всі аспекти гідності, оскільки переважно описують її зміст через призму індивідуальних особливостей людини як біопсихосоціальної істоти, хоча й наголошують на невичерпності такого юридичного явища. В дисертації продемонстровано аналіз різноманітних підходів та світоглядних концепцій до тлумачення досліджуваного феномену, які передували сучасному стану розуміння цієї категорії.

Представлене дисертаційне дослідження є однією з перших спроб здійснення аналізу досліджуваної юридичної категорії в межах правових підходів та поглядів представників різних видів правових сімей, а також в межах юридичних реалій національної правової системи на міжгалузевому рівні. З огляду на стрімкий розвиток національної юридичної думки та модернізацію вітчизняної правової системи в рамках євроінтеграційних процесів в нашій державі, такий предметний екскурс слід визнати вагомим забезпечувальним базисом для подальшої адаптації та реформування національних внутрішньо-державних процесів в царині прав людини та можливої модернізації безпекових державно-правових теорій, а також конкретизації їх гарантійного охоронно-захисного механізму.

Підготовлена М.А. Марченком дисертація на тему: «Формування і розвиток юридичної категорії «гідність» (порівняльно-правовий аспект)» характеризується значним рівнем наукової новизни, є комплексним і самостійним науковим дослідженням та має всі ознаки логічної завершеності.

Дисертант обґрунтовано визначив об'єкт і предмет дослідження. Таким чином, об'єктом дослідження є юридична категорія «гідність», що виникає і реалізується в суспільних відносинах, урегульованих правом, а його предмет складає порівняльно-правовий аспект формування і розвитку категорії «гідність».

Метою дисертаційного дослідження є порівняльно-правовий аналіз наявних підходів та поглядів на юридичну категорію «гідність» у різноманітних часово-просторових координатах. Вважаємо, що автором успішно досягнута поставлена мета за допомогою вирішення низки важливих завдань, а саме:

- систематизовано сучасні підходи до розуміння та тлумачення юридичної категорії «гідність»;
- досліджено гносеологічний аспект гідності як юридичної категорії;
- опрацьовано методологічну основу досліджуваного правового явища в контексті обґрунтування тих засадничих положень, які передували сьогоднішньому стану правового розуміння людської гідності;
- проаналізовано сутнісні характеристики людської гідності та її правову природу через призму розуміння людини як біопсихосоціальної цінності;
- окремо вивчено та виокремлено роль і місце юридичної категорії «гідність» у правових системах розвинутих демократичних країн Європи;
- окреслено деякі відмінності правових підходів та поглядів представників юридичної думки країн ісламського світу;
- досліджено сучасну прецедентну практику Європейського Суду з прав людини, а також його рекомендації та актуальні роз'яснення щодо об'єкта дослідження;

- проаналізовано відмінності у правових підходах щодо тлумачення змісту людської гідності як категорії в українській юридичній науці на міжгалузевому рівні;
- надано авторську дефініцію юридичної категорії «національна гідність»;
- запропоновано удосконалення юридичних підходів до тлумачення людської гідності як багатоаспектної категорії.

Теоретико-прикладна основа самостійних висновків дисертанта обумовлена вагомою доктринальною базою дослідження, зокрема, використанням дисертантом монографічних та інших наукових праць провідних вчених-правознавців, серед яких: С. Вдовіченко, О. Грищук, В. Кампо, О. Кохановська, Н. Кузнєцова, І. Лагутіна, Д. Лук'янов, К. Можаровська, Н. Оніщенко, В. Підгородинський, С. Рабінович, П. Рабінович, І. Саприкіна, А. Селіванов, Г. Собко, Р. Стефанчук тощо.

Крім того, нормативно-правова основа даної дисертації включає в себе акти національного законодавства та міжнародного права, у тому числі Загальну декларацію прав людини; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод; Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Хартія основних прав Європейського Союзу; конституції країн-членів ЄС (Республіки Фінляндія, Республіки Португалія, Великого Герцогства Люксембург, Королівства Данія та ін.); Конституція України; Цивільний кодекс України; Кримінальний кодекс України; Кодекс України про адміністративні правопорушення; Закон України «Про телебачення і радіомовлення», Указ Президента України № 392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України» тощо.

В рамках дослідження дисертанта окремо потрібно зупинитись на ключових положеннях наукової новизни дисертаційного дослідження, а саме:

- структуровано систему наукових підходів щодо методологічної складової дослідження засадничої юридичної категорії «гідність»;
- досліджено нормативно-правове забезпечення людської гідності через призму найвищих за своєю юридичною силою нормативно-правових актів країн Європейського Союзу, а саме: конституцій таких країн (Французька Республіка, Королівство Бельгія, Польська Республіка Королівство Іспанія тощо);
- висловлено пропозицію щодо необхідності дослідження та аналізу такого явища соціальної дійсності, як «національна гідність», оскільки відповідно до проаналізованих дисертантом положень національного законодавства вказана категорія вживається в контексті необхідності захисту «національної гідності» від спроб її приниження, а також забезпечення поваги до неї;
- запропонована авторська дефініція юридичної категорії «національна гідність», під якою розуміється сукупність життєво важливих складових національної свідомості, які визнаються, проголошуються та забезпечуються національним законодавством, відповідно до яких особа усвідомлює свою приналежність до певної національної спільноти, її традицій, історії, культури, мови тощо.

Зміст положень, що віднесені дисертантом до наукової новизни одержаних результатів, свідчить про авторський підхід до вивчення проблематики навколо юридичної категорії «гідність», її сутності, а також природи. Також, належний ступінь обґрунтованості і достовірності наукових висновків, положень, пропозицій та рекомендацій дослідження Марченка М.А. ґрунтується на правильному використанні дисертантом сучасного методологічного інструментарію юридичної науки.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація структурно складається зі вступу, трьох розділів, які включають в

себе сім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатку.

Окремо слід зупинитись і на змісті дисертаційної роботи, в якій автор поетапно та науково обґрунтовано розкрив сутність та природу юридичної категорії «гідність», а також особливості її правових проявів, шляхів імплементації та практичної реалізації як на міжгалузевому рівні в межах національної правової системи, так і в правових систем інших держав, які у зв'язку з певними історичними, культурними та релігійними особливостями є представниками різних видів правових сімей.

Автором грамотно викладено зміст анотації, у вступі дисертаційного дослідження обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета і основні завдання дослідження, характеризується методологічна і науково-теоретична основа роботи, наукова новизна отриманих висновків, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, виокремлюються положення щодо їх апробації тощо.

У розділі 1 «Теоретико-правовий аналіз юридичної категорії «гідність» дисертант, починаючи від т.зв. «доісторичного періоду» (орієнтовно з 3000 р. до н.е. по 800 р. до н.е.), дослідив часові закономірності розвитку правосвідомості людини в контексті сприйняття та усвідомлення себе як особистості, а також свого місця в межах існуючих правовідносин відповідно до конкретного періоду історії людства, що подекуди проявлялося через призму належності індивіда до певної верстви суспільства, класу, касты тощо, і як наслідок впливало на загальне тлумачення того, що у XXI ст. визначається гідністю. Такий історичний екскурс є першоосновою для з'ясування вихідних та засадничих положень стосовно гідності як юридичної категорії.

Досліджуючи методологічні підвалини юридичної категорії «гідність», дисертант проаналізував значну кількість наукових праць, за результатами чого грамотно структурував загальні (філософські) підходи у розумінні тих вихідних ідей, які передували сучасному нормативно-правовому розумінню людської гідності, загальнонаукові методи в контексті конкретизації філософських

підходів, а також приватнонаукові методи. Варто погодитись з думкою автора представленої дисертації, відповідно до якої звернення до загальних (філософських) підходів є тією критичною необхідністю, завдяки якій забезпечується ґрунтовна оцінка світоглядних концепцій щодо розуміння «гідності», як категорії, а також здійснюється осмислення її змістовного насичення та класифікація її засадничих ознак. Саме тому дисертант вдало обрав систему методів наукового дослідження крізь призму порівняльно-правового підходу.

Розділ 2 «Гідність людини як юридична категорія (темпорально-просторовий контекст)», структурно складається з трьох підрозділів та присвячений дослідженню змістовної наповненості юридичної категорії «гідність», її розумінню у кроссекторальному ключі, а також на рівні релігійного та культурологічного світосприйняття. У вказаному контексті автор дисертації приділив значну увагу аналізу окремих аспектів людської природи, без загального розуміння яких дослідження такої категорії як гідність вбачається майже неможливим, оскільки гідність як явище є невіддільним від людської особистості та похідною від природи людини, що автоматично обумовлює необхідність проведення вищевказаного аналізу.

У підрозділі 2.2. дисертаційного дослідження «Юридична категорія «гідність» у правових системах Європи» дисертант провів змістовний аналіз європейсько-правового контексту щодо людської гідності, визначивши роль і місце гідності людини у правових реаліях європейських країн. Викликає науковий інтерес зауваження автора про те, що в деяких конституціях країн-учасників ЄС «гідність» досить часто використовується поряд із певними культурними та історичними цінностями, а також традиціями цілих народів, які останні зобов'язуються зберігати та захищати. Враховуючи останнє, автор дисертації акцентує увагу на тому, що гідність у більшості випадків асоціюється лише з індивідуальним рівнем людського буття, що в свою чергу є визнаним та обґрунтованим, однак на гідність можна подивитись й через

призму загальнонаціональних інтересів, про що дисертантом окремо наголошується в межах отриманої новизни.

У підрозділі 2.3. дисертаційного дослідження «Юридична категорія «гідність» у юридичній думці країн ісламського світу» дисертантом опрацьовано ключові відмінності об'єкта пізнання в межах правових поглядів ісламських правників. Дисертант уважно дослідив особливості у підходах фахівців з мусульманського права до такої категорії як «гідність», яка в межах праворозуміння, притаманного послідовникам ісламу, має в певному контексті релігійний зміст, а отже підпадає під тлумачення відповідно до постулатів Шаріату та Корану, а також інших джерел мусульманського права.

У Розділі 3 «Юридична категорія «гідність» у правозастосовній міжнародній та вітчизняній практиці (теоретико-прикладний аспект)» дисертантом уважно проаналізовано прецедентну практику Європейського Суду з прав людини щодо трактування людської гідності як категорії, тлумачення міжнародного розуміння абсолютності щодо людської гідності, а також практичних механізмів реалізації захисту права особи на повагу до її гідності.

У підрозділі 3.2. «Людська гідність в контексті розвитку національної правової системи» автором змістовно опрацьовано проблематику категоріального розуміння гідності як на суто галузевому, так і міжгалузевому рівнях. Відповідно до проведеного аналізу, дисертантом зазначається, що в межах різних галузей національної правової системи юристами та науковцями по-різному акцентується на певних складових гідності, які, залежно від правозастосовної сфери, мають більш-менш виражений зміст. Відтак, розуміння гідності як категорії, а звідси й, відповідно, права особи на повагу до її гідності, може впливати на встановлення певних критеріїв ідентифікації різновидів кримінально караної поведінки або відігравати певну роль у правових механізмах забезпечення громадського порядку чи, наприклад, використовуватись у загальнодержавних стратегіях та доктринах у якості вектору подальшої розбудови демократичної та правової держави.

Крім цього, дисертант, за результатами проведеного аналізу нормативно-правових актів іноземних держав та окремих правових документів національного законодавства, запропонував дослідити таке явище правової реальності як «національна гідність». Дисертантом зазначається про те, що відповідно до положень національного законодавства досліджувана юридична категорія «гідність» вживається в контексті необхідності захисту «національної гідності» від спроб її приниження, а також забезпечення поваги до неї на загальнонаціональному рівні. В рамках зазначеного, а також зважаючи сьогоднішні зовнішні та внутрішні, наявні та потенційні загрози для нашої держави, Марченко М.А. обґрунтував необхідність подальшого дослідження юридичної категорії «гідність» та юридичної категорії «національна гідність» через призму безпекових теорій, оскільки, на його думку, протиправні посягання іноземних держав, зокрема, спеціальні інформаційні операції та інші види деструктивних заходів із дестабілізації суспільно-політичної ситуації в нашій державі, досить часто спрямовані проти національних інтересів тієї країни, яка становиться об'єктом таких посягань, а саме: культурні, історичні, духовні та інші нематеріальні цінності, які й визначаються невід'ємними компонентами юридичної категорії «гідність». Також, Марченком М.А. було запропоновано авторське бачення (дефініція) такої категорії як «національна гідність».

У висновках дисертації, за результатами проведеного дослідження, автором викладено найбільш важливі науково-теоретичні положення, які відображають зміст дисертаційного дослідження, результати використання різних методологічних прийомів дослідження, авторські ідеї, які засновані на дослідженому емпіричному матеріалі.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що сформульовані у дисертації положення, рекомендації і висновки мають наукове і прикладне значення та можуть бути застосовані, зокрема:

- у науково-дослідницькій сфері – для вдосконалення теоретичних напрацювань про досліджувану категорію та розробки актуальних сучасним правовим реаліям юридичних доктрин;

- у навчальному процесі – при викладанні в юридичних та інших гуманітарних закладах освіти базових та спеціальних курсів із загальної теорії держави і права, філософії права, міжнародного права та порівняльного правознавства, а також при підготовці навчально-методичних посібників та інших навчальних матеріалів;

- у правотворчій та законотворчій діяльності – з метою вдосконалення нормативно-правової бази України в контексті її євроінтеграційних спрямувань, адаптації вітчизняного законодавства до стандартів європейських держав з розвинутими демократичними інституціями, законодавчого забезпечення стратегічних безпекових намірів нашої держави протидіяти спробам приниження національної гідності українського народу як на міжнародній арені, так і в межах України;

Водночас, при підготовці автора до захисту дисертації варто звернути увагу на деякі питання, відповіді на які зможуть посилити його наукову позицію, а саме:

1. Дисертанту слід звернути увагу на те, що в роботі дещо непослідовно вживаються поняття «юридична категорія «гідність» та «людська гідність». У вказаному контексті остаточно незрозумілим залишився характер співвідношення цих понять.

2. Автору слід було б більш детально зупинитися на характеристиці ознак юридичної категорії «гідність» та більш розширеному розумінню того правового явища, яке автор визначає як «національна гідність».

3. Також, дисертанту варто було б звернути більш детальну увагу на юридичні фактори, спрямовані на забезпечення ефективності механізму реалізації людської гідності.

Аналіз змісту дисертації, дозволив встановити відсутність текстових запозичень без посилання на джерело (плагіату).

Вважаю, що дисертаційне дослідження Марченка М.А. на тему: «Формування і розвиток юридичної категорії «гідність» (порівняльно-правовий аспект).», відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами від 03 квітня 2019 року № 283 та від 19 травня 2023 року № 502), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами від 21.03.2022 р. № 341). Дисертація Марченка М.А. на тему: «Формування і розвиток юридичної категорії «гідність» (порівняльно-правовий аспект) може бути рекомендована до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**Старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук**

С.О. Сунегін